

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 4, Jan..-June 2019, PP 85-94

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2019ء، مسلسل شمارہ 7

☆ واصف لطیف

پنجابی ثقافت دی سانجھ سنبھال تے لوک گیت

Abstract

The Folk Songs are such songs which transfer orally from one generation to other. These songs depicts the civilization and culture of a specific area. The land of Punjab is geographically composed of Plains, Deserts, Rivers, Mountains and hights Of Pothohar. Therefore Punjabi Folk Songs are best representative of the culture of these areas. Besides this Folk Songs are also a narration of the religion, History, Customs, Society, Wisdom and Psychology of the people of the Punjab. This Research Paper deals with all aspects of the Folk Songs of the beautiful land of the Punjab.

لوک گیت لوکاں دے اوہ گیت ہوندے نیں جیہڑے اوس دھرتی تے وسن والے لوکاں داسا نچا تخلیقی ورثہ تے سرمایہ منے جاندے نیں۔ لوک گیتاں دا کوئی معلوم شاعر نہیں ہونداتے نہ ای ایہناں دی تاریخ تے کوئی خاص جغرافیہ ہوندا اے۔ کسے اک نامعلوم بندے دیاں سدھراں، جذے تے تخیل اکھراں دا رُوپ دھار کے اوس دھرتی واسیاں وچ عام ہو

جاندے نیں تے ہر کوئی اوہناں نوں اپنے گیت آکھ کے، گا کے تے من پر چا کے خوشی محسوس کرا اے۔ لوک گیتاں دا اتہاس ڈھیر پرانا اے خورے اودوں دا جدوں حالے تحریر دافن وی ایجا د نہیں سی ہویا۔ ایس لئی ایہہ گیت تحریر ہو یوں بغیر سینہ بہ سینہ اک نسل توں دوجی نسل تیکر منتقل ہوندے رہندے نیں۔ لوک گیت کسے خاص علاقے دی وسوں دا شیشہ ہوندے نیں۔ کلیم شہزاد ایس پکھوں لکھدے نیں:

”میری جاچے لوک گیت ساڈے جیون تے ساڈی رہتل بہتل تے لوک

ثقافت دیاں اوہ مونہہ بولدیاں تصویراں ہندے نیں، جہناں وچوں سانوں اپنی

اصل حیاتی دے دکھ وکھ کچھ اپنے روپ نظارے دکھاؤندے نیں تے ساڈا

من بھراؤندے نیں۔ لوک گیت ساڈا انملا ورثہ نیں۔“ (1)

پنجاب دھرتی جغرافیائی پکھوں میداناں، صحراواں، دریاواں، پہاڑاں تے پٹھوہاری علاقے تے مشتمل اے۔ جے پنجابی لوک گیتاں دا گوہ نال ویرواکتا جاوے تے پنجابی زبان دے اڈواڈ لہجے لوک گیتاں دا جغرافیائی تعین آپ ای کر دیندے نیں کیوں جے ایہناں لوک گیتاں وچ پورے پنجاب دی وسوں تے تہذیب و ثقافت دی بھرویں جھلک دسدی اے۔ لوک گیت پرانے دور توں لوکاں دیاں حیاتیاں دے نال نال پلے ودھے نیں۔ پنجابی لوک گیت پنجاب دے مرداں، عورتاں، ایانیاں تے سیانیاں دے جذبیاں تے تجربیاں دا پنجا اظہار تے ہے ای نیں پر نال دے نال پنجابی وسوں تے ثقافت دی سینیاں وچ محفوظ زبانی کلامی تاریخ (Oral History) دی نیں۔ ایہناں گیتاں وچوں پنجاب دے لوکاں دا مذہب، تاریخ، رسماں، رواج، سماج، ٹہرداری، حکمت پرچیاں گلاں، دانش تے نفسیات جھلکدی اے۔

لوک گیتاں وچوں لوری سبھ نالوں پہلا تے پرانا لوک گیت اے۔ لوری ماں تے بچے دا اوہ گیت اے جیہدے نال جمہدے ای بچے داواہ پے جاند اے۔ ماں ولوں بال نوں بہلان، پرچان تے اڑی پئے بال نوں چپ کروان لئی مترنم آواز وچ گائے جان والے ایس گیت وچ ماں دیاں سدھراں، پیار، جذبات، دعاواں تے ہوندیاں ای نیں، نال دے نال پنجابی وسوں دے جھلکارے وی صاف دکھائی دیندے نیں۔ اج بھارویں لوری دی لوڑ تے انداز پہلے ورگا نہیں رہیا پر فیروہ ایس گیت دی اہمیت توں ہر کوئی جانو ضرور اے۔ ساڈا معاشرہ دا ہی نیچی والا زرعی معاشرہ اے تے کنک پنجاب دی سبھ نالوں اہم تے وڈی فصل اے۔ ”جیہدے گھر دانے اوہدے کملے وی سیانے“ ورگے اکھان دسدے نیں جو کنک دے بوہل پنجاب

وچ معاشی خوشحالی دی علامت سمجھے جاندے نیں۔ لوریاں وچ جتھے بال نال لاڈ پیار دا ذکر ملدا اے او تھے سانجھیاں
 ٹبرداریاں تے وڈے وڈے پرواراں دا ذکر وی بھرواں ملدا اے۔ ”الھر بلھر باوے دا“ والیاں کئی بولیاں وچ ایہہ حوالے
 موجود نیں۔ جیویں:

الھر بلھر باوے دا باوا کنک لیاوے گا
 بادی بہہ کے چھٹے گی ماں پُونیاں وٹے گی
 بادی مَن پکاوے گی باوا بیٹھا کھاوے گا
 کا کا کھر کھر ہستے گا (2)

اُتے دتی لوری بھادیں ماں ولوں کا کے ٹوں جھولی لے کے سنائی جا رہی اے پر اصل وچ ایہہ لوری پنجاب دے
 سانجھے پروارک اتہاس اُتے چان کھلاردی اے۔ الھر بلھر دے اکھر لوری گیت دی پچھان کراندے نیں تے ”باوا“ اتھے
 گھر دا اوہ وڈیرا (Family Head) اے جیہڑا پورے ٹبر دے روٹی تک دا پر بندھک اے۔

لوری توں شروع ہون والے گیت گنتی وچ ڈھیر سارے نیں تے ہر گیت نے ای اپنے اندر ساڈی وسوں دی تاریخ
 سنبھالی ہوئی اے۔ سانجھی ٹبرداری تے پروارک نظام توں اڈ ہر رشتہ ناٹھ گیتاں وچ محفوظ اے۔ ماپے، دھیاں پُتر، بھین
 بھراواں توں اڈ شریکے برادری دے رشتے تے ویاہ شادی راہیں بنن والے ساکاں بارے لوک گیتاں وچ ودھیرے کجھ
 محفوظ اے۔ ویاہ شادی راہیں بنن والے رشتیاں وچ سبھ نالوں پہلا رشتہ میاں بیوی والا اے۔ دو وکھو وکھ ٹبراں دے وکھو
 وکھ چیاں دا نکاح راہیں ملاپ ہوندا اے تے نویں ساکا داری بن دی اے۔ ڈھیر سارے لاڈ پیار دے نال نال کجھ چھیڑ
 چھاڑ تے نوک جھوک وی ہوندی اے جیہڑی ایس رشتے دا حسن اے پر مسئلہ اودوں بن دا اے جدوں ہتھیں سہیڑ کے
 لیاندی ٹونہ دی سس نال تے ننان دی بھر جائی نال نہیں بن دی۔ گھر وچ ٹوں ٹوں میں میں شروع ہو جاندی اے۔ پورے
 پنجاب وچ سس ٹونہ تے ننان بھر جائی دا ایہہ رشتہ نوک جھوک نال ای نبھدا اے۔ ایسے کر کے ساڈے صوفی شاعراں
 سس تے ننان دے رشتے نوں ”منکر نکیر“ دی علامت بنایا اے۔ لکھدے نیں:

سبھ ویکھن چوری چوری لال وے لے لے لوری
 میریاں ست نناناں آتو، پھاتو تے چاگاں

تور، جمالاں تے بھاگاں پر لال ٹوں کوئی نہ چکدی
 کوئی نہ دیندی لوری لال وے لے لے لوری
 رانجھنا لے لے لوری (3)

ٹونہ سس تے ننان بھر جائی دی ٹوں ٹوں میں میں جدوں جدوں ودھ جاندی اے اودوں اظہار وچ وی کوڑ
 آجاندی اے۔ دو بولیاں انج نیں:

دکھ دینی ایں بھیڑیے تہدے، اگے تیرے آون گیاں

سسے پیر ٹک لین دے، تیری گت گلیاں وچ رولوں (4)

سوہرے گھر وں رہی گوی اپنے نال ہون والی ہر ہر ودھیکی ٹوں ہسدے متھے قبول کر کے ویلا لنگھاندی
 جاندی اے پر اپنیاں پیکیاں بارے کوئی گھاٹی واہی برداشت نہیں کردی۔ پیکیاں بھرا دے آون تے اوہنوں جیہڑے
 چاء چڑھدے نیں پر جے اوہدے ویر دے آدر بھا وچ سوہریاں ولوں کوئی کسر رہ جاوے تے شکوہ اجیہیاں بولیاں راہیں
 سامنے آوندا اے:

میرے ویر ٹوں سکا ٹک دتا، سسے تیری گاں مر جائے (5)

اجوکی پنجاب دھرتی تے پانی دے کال والا بھانا خورے کیوں ورت گیا حالانکہ استھے دے مترادف میدانی
 علاقیاں، دریاواں تے پانی دی اُکا تھوڑ نہیں سی۔ پانی دی فراوانی پاروں کھیتی تے مال ڈنگر داکم چوکھاسی۔ کھیتی تے مال ڈنگر
 پاروں لوکاں دارہن سہن تے کھان پین کھلھا ڈلھاتے چنگا چوکھاسی۔ لوکی خوشحال سن۔ جدوں بوجھے پیسیاں نال تے
 بھڑولے داناں نال بھرے ہون تاں کملے دی سیانے ہوندے نیں تے کسے شے دی کوئی فکر نہیں ہوندی۔ لوکی ہسدے
 وسدے رہندے نیں تے حیاتی دے نورے لیندے نیں۔ پنجاب دے ساریاں پنڈاں وچ ایسے طرح دی خوشحال وسوں
 سی جیہد اذکر پنجاب دے سپتر سید وارث شاہ ہوراں ایسراں کہتا اے:

اک تخت ہزار یوں گل کچے جتھے رانجھیاں رنگ مچایا اے
 چھیل گبھرو مست اربیلوے نیں سندر اک تھیں اک سوایا اے
 والے، کوکے، مندرائ، مجھ لنگی نواں ٹھاٹھ تے ٹھاٹھ چڑھایا اے

کبھی صفت ہزارے دی آکھ سکاں گویا بہشت زمین تے آیا اے (6)

پنجاب واسیاں دی خوشحالی دا ذکر جیہڑا وارث شاہ ہوراں ”ہیر“ وچ کیتا اے، وسوں دا ایہہ اتہاس لوک گیتاں وچ وی ودھیرے جھلکدا اے۔ کھان پین کھلھا ڈلھاتے ہتھ سوکھا ہون پاروں عورتاں دے نال نال مرد حضرات وی سونے دیاں ٹو مہاں ورتوں وچ لیاندے سن۔ کجھ ونگیاں انج نیں:

گل کینٹھا لڑی والا

سارے نی پنڈ وچوں، میرا ماہیا گھڑی والا (7)

پانی ڈولھ گئی جھانجراں والی، کینٹھے والا تِلک پیا (8)

اُتلی اخیر لی بولی وچ جتھے توتیاں والے منڈے دی گل اے، او تھے پنجاب دیاں مُٹیاں (جٹیاں) دے روایتی حسن دے جھلک وی دکھالی دیندی اے۔ خالص واء پانی تے خالص صحت مند کھانیاں نال جیہڑی خوبصورتی تے حسن قدرت ولوں عطا ہوندا سی۔ اوہنوں اج وانگوں بیوٹی پارلاں تے بیوٹی کلینکاں تے جا کے سوارن دی لوڑ نہیں سی پیندی سگوں اوس فطری حسن ئوں ہور اُگھاڑن لئی دَمڑی (Penny) داسک (داتن: اخروٹ دی جھل) ای ودھیرے ہوندی سی۔ داتن نال جتھے دند موتیاں وانگ لٹکنے ہو جاندا سن او تھے بُکھاں ئوں بغیر کسے لپ اسٹک ئوں حقیقی رنگ مل جاندا سی جیہدے پاروں کسے وی کھاندے پیندے گھرونوں ”موہ لینا“ (اپنا بنا لین) اوکھا نہیں سی رہندا۔

اج کل فیشن دے دور وچ خوبصورتی تے حسن پتلے (Slim) ہون ئوں خیال کیتا جاندا اے پر لوک گیت گواہ نیں کہ اگلے وقتاں وچ ایس پتلیرے پن ئوں بیماری سمجھیا جاندا سی۔ دُدھ کھناں نال پکیاں جٹیاں پنجاب دے قدرتی سپہن تے حسن دی علامت سمجھیاں جاندیاں سن جیہدے پاروں موہ نہ اُتے غازے تے فاؤنڈیشن لایوں بنا ای مکھڑے اُتے لالیاں بھکھدیاں سن:

آٹا گنھدی دا مُڑکا چویا، تون تے سندھور ڈلھیا (9)

ساڈے معاشرے وچ مرد دی حکومت تے غلبہ اے جد کہ عورت ئوں محکوم تے مغلوب سمجھیا جاندا اے۔ ایہو وجہ اے کہ لوریاں بہتیاں منڈیاں دے حوالے نال ای ملدیاں نیں جیہدے وچ کئی حوالے ایسے نیں جیہناں وچ ماپے

اپنا آن والی بھلک تے بڈھپا اپنے پُتر نال جُویا ویکھدے نیں۔ ایسے طرح مردی پردھانی والے معاشرے وچ عورت
 ئوں کدی وی خود مختار زندگی گزارن دا موقع نہیں ملدا۔ اوہ دھی اے تے والد دی سرپرستی وچ اے، بھین اے تے بھرا
 اوہدی عزت آبرو دارا کھا اے ایتھوں تیک کہ بیوی بن کے وی شوہر دے رحم کرم تے حیاتی گزار دیندی اے پر ساری
 حیاتی لنگھا کے وی اوہنوں خود مختاری حاصل نہیں ہوندی تے اوہ اپنا بڈھپا اپنے پُتر دے سہارے لنگھا رہی ہوندی اے۔
 ایس گل دا اظہار لوک گیتاں وچ تھاؤں تھائیں ملدا اے۔ ماں نئے جیسے بال ئوں جھولی وچ لے کے تھاپڑدی ہوئی آن والی
 بھلک دی تصویر ویکھدی اوہدے جھبے ای جوان ہو جان تے گھر داسر براہ بن جان دے سُننے ویکھدی آکھدی اے:

نہ او مئے کدے نہ رو گلاب دے پانی نال مکھو دھو
 چھیتی چھیتی وڈا ہو وڈے ویہڑے وچ کھلو
 وار کے مرچاں رتیاں لال بھیڑیاں نظراں دیواں دھو (10)

مشہور بولی اے۔ ”تن رنگ نہیں بھلدے، ماپے، حسن، جوانی“ مطابق سپہن، جوانی تے ماپے زندگی دیاں
 تن اجیہاں نعمتاں نیں جیہڑیاں صرف اک واری ملدیاں نیں۔ ایہہ تے دوبارہ نہیں ملدیاں پر ساری حیاتی بندہ
 ایہناں دے موہ وچ ای رہندا اے۔ ماپے گڑیاں دے پیکے وی ہوندے نیں۔ ایہہ اوہ گھر ہوندا اے جیہنوں چھڈ کے
 گڑیاں ہمیشہ لئی سوہرے گھر جا وسدیاں نیں پر پیکے نال جُوت ختم نہیں ہوندی۔ ایہہ جُوت ماپے مرن مگروں بھائیاں
 تے بھتیجیاں تیک رہندی اے۔ گڑیاں بالڑیاں ولوں اک بولی ویکھو جیہدے وچ پیکا سلامت رہن دا تر لا نظر آندا اے:

اک ربا ویر دین میری ساری عمر دے پیکے (11)

روزی روٹی دیاں مجبوریاں نے انسان ئوں انسان توں دُور کر دتا اے۔ روٹی دی لوڑ خاطر ای لولکیاں ئوں
 وچھوڑے دا پھٹ دے کے پردیس کٹنا پیندا اے۔ ماواں پُتراں دا، بھیناں ویراں دا تے سہاگناں سر دے سائیں دا وچھوڑا
 نہ چاہندیاں ہونیاں وی کھدیاں نیں۔ سہاگناں دے ہاڑے تھلڑے لوک گیتاں وچ ویکھو:

میں رنڈیوں سہاگن ہوواں جے بھرے دی لامٹ جائے (12)

رنڈا پنجاب کیتا فرنگیے دی چال نے، باگے دا بوا کوئی نہ (13)

انگریزاں ہندوستان اُتے 1849ء نوں قبضہ کر لیا سی پر پنجاب وچ پیر جمان لئی اوہناں نوں جتھے سخت مخالفت تے مزاحمت دا سامنا کرنا پیا، اوہ تھے کئی سال پنجابیاں نال متھاوی لانا پیا۔ انگریزاں ایس دھرتی اُتے اک ہور وڈا دھروا ایہہ کیتا پئی اتھے روزگار دے کوئی وسیلہ پیدا نہیں کیتے کیوں جے پنجاب وچوں اوہناں نوں طاقتور، بہادر تے نڈر سُرے جنگاں لئی لہدے رہے۔ جے ایس علاقے وچ روزگار ہوندا تاں کوئی وی پردیس نہ جاندا پر تاریخ گواہ اے کہ بھکھ ننگ دے باوجود وی پیراں دی مٹی چھڈ کے کوئی نہیں سی جاندا پر جبراً بھرتیاں پاروں لوکی بے وس سی تے اوہناں دا اُکاواہ نہیں سی چلدا۔ لوک گیتاں وچ جنگ دے خلاف نفرت، زبردستی دیاں بھرتیاں تے جنگاں وچ جان گوان دے ڈھیراں حوالے ملدے نیں:

ہُن تُوں جنگ بند کر دے ہٹلر، بچے مُک گئے نیں ماواں دے (14)

لوک گیتاں وچ ڈھولا اوہ مشہور تے لوکاں دا مَن بھاونا لوک گیت اے جیہنے ساڈی وسوں تے اتہاس سانہیا ہویا اے۔ ایس حوالے نال ساہیوال دے علاقے دے ڈھولے اُچھے مشہور نیں۔ ایہہ ڈھولے انگریزاں تے مقامی سُر میاں دیاں لڑائیاں تے بہادریاں دا غیر جانبدار زبانی اتہاس نیں۔ ایہناں ڈھولیاں وچ پنجابی سُرے رائے احمد خاں کھرل شہید تے ایکسٹرا ڈپٹی کمشنر لارڈ برکلے دا ذکر بڑا بھرواں ملدا اے۔ رائے احمد خاں کھرل تے لارڈ برکلے دے ذکر والا ڈھولا وگنی پاروں دیکھو جیہدے وچ رائے احمد خاں کھرل دا نڈر تے بے باک انداز پنجاب دی روایتی بہادری نوں ساڈے سامنے لیا کھلہاردا اے:

کال بولیندی اے نارد پڑھی اے بانی

راٹھ اوّل توں اوّل احمد خاں کھرل دا کوئی نہ ثانی

انگریز برکلی آہدا احمد نوں دے چا مینوں گھوڑی نیلی (15)

لوک گیتاں دیاں جتھے کئی قسماں نیں، اوہ تھے موضوعی اعتبار نال وی ایہناں دا گھیر ڈاڈھا موکلا اے۔ عمر دے ہر حصے دے حوالے نال عورتاں، مرداں تے کڑیاں، مُنڈیاں دے وکھو وکھرے گیت موجود نیں۔ شادی ویاہ دا کٹھ انسانی حیاتی وچ ڈھیر خوشیاں تے چاواں بھریا موقع ہوندا اے۔ ایس موقعے نوں بھرویں طور تے مناؤن لئی کئی اہتمام کیتے جاندے نیں جہناں وچوں شادی ویاہ دے گیتاں نوں اُچیچا مقام حاصل اے۔ شادی ویاہ دے گیتاں وچوں اک گیت ”گھوڑی“ (جمع: گھوڑیاں) اے جیہدے گائے جان دا موقع محل کجھ ایسراں اے:

“Ghorian refers to wedding songs, sung by female relatives of the bridegroom, particularly when he mounts the horse for the wedding procession. They may also be sung during other ceremonies of the marriage”. (16)

شادی ویاہ دے ایس خاص گیت وچ وی وسوں دی جھلک دے نال نال تاریخ محفوظ اے۔ بھگت سنگھ آزادی دی تحریک دا خاص ہیروسی جیہنوں انگریزاں بھاویں پھانسی دے دتی پرواہ مرکے وی ہمیشہ لئی امر ہو گیا۔ لوکاں اوہدی بہادری نوں لوک گیتاں دا موضوع بنا کے ہمیشہ لئی زندہ کر دتا۔ لاہور دے اک کوچوان طاہر ولوں بھگت سنگھ دی پہلی برسی دے موقعے تے جوڑیا گیا ”گھوڑی“ گیت پنجاب دی وسوں وچ واشنا وانگوں کھلر پکڑ گیا تے اج وی اوس سورے دی بہادری دا گواہ اے۔ ارشد میر ایس ”گھوڑی“ بارے لکھدے نیں:

”ایس گھوڑی دی اٹکل نو یکلی تے انوکھی ہونندیاں سوندیاں وی بھین بھرا دے
اٹوٹ پیار دی مونیہ بولدی تصویر دے لشکارے پاندی اے۔ ایس گھوڑی دا
کینوس خاصا وسیع اے جیہدے وچ درد مندی دا ہڑپیا وگدائے۔ دوجیاں
گلاں توں اڈایہنوں ایس لحاظ نال محفوظ کرنا وی ضروری اے کیوں جے ایہہ
ساڈی سیاسی تاریخ دا اک ائملا باب اے۔ نالے انج وی ایہہ گھوڑی موضوع
نال لگا کھاندی اے۔ جس ویلے ایہہ گھوڑی لکھی گئی سی اوس سے ہندوستان دی
کل آبادی پینتی کروڑ سی۔“ (17)

کوچوان طاہر دی لکھی گھوڑی دی ونگی کجھ انج اے:

آؤ نی بھیناں رل گاؤ نی گھوڑیاں
جج تے ہوئی اے تیار وے ہاں
موت گڑی نوں پرناون چلیا
دیش بھگت سردار وے ہاں (18)

پنجاب دی دھرتی جسراں پنجاں پانیاں پاروں زرخیز اے، اوسراں ای ایس دھرتی دے واسی وی زرخیز ذہن دے مالک نیں۔ اوہ لوک جیہڑے سارا سارا دن بھیداں بکریاں تے مال ڈنگر چراندے سن، اوہناں دے جوڑے گیت وسوں دی جھلک دے نال نال حیاتی دے تجربیاں پاروں حاصل ہون والی سوجھ تے سیانف دیاں گلاں دا انملا خزانہ نیں۔

پردیساں تے گکیاں نُوں لکھ بادشاہیاں ڈھیون
دل تانہویں وطنان نُوں تانگھے (19)

بندہ مٹھیاں میچ کے آیا، دوویں ہتھ جھاڑ چلیا (20)

مکدی گل ایہہ پئی پنجابی لوک گیت پنجاب دھرتی دے واسیاں دے ناصر ف جذبیاں تے احساساں دی نمائندگی کردے نیں، اوہناں دی حیاتی دے اک اک پل دی تاریخ بیان کردے نیں سگوں پنجاب دی تہذیب و ثقافت تے وسوں دی تاریخ نُوں وی اپنے اندر محفوظ کیتی بیٹھے نیں۔ ایہہ لوک گیت ماضی وچ جتھے لوکاں دی تفریح تے ویہل دا ڈنگ ٹپان دا آہرن، اوہ تھے اج تے بھلک لئی ساڈی وسوں تے تہذیب و ثقافت دی محفوظ تے غیر جانبدار تاریخ وی نیں۔ ایہناں گیتاں راہیں اج وی ماضی دا پنجاب سانوں اپنیاں اکھاں موہرے ساہ لیندا دکھالی دیندا اے۔ لوک گیت اجو کے سسے بھاریں تفریح طبع تے بہلاوے دی لوڑ نہیں رہے پر تہذیبی، ثقافتی، سیاسی، تاریخی تے اتہاسی اعتبار نال اج وی بڑے اہم نیں۔ ایسے پاروں ضروری اے پئی ایہناں گیتاں نال رشتہ مضبوطی نال قائم رکھیا جاوے جیہدا سبھ نالوں اہم تقاضہ ایہہ اے کہ ایہناں نوں لکھتی صورت وچ محفوظ کر کے اپنے ماضی نوں آؤن والے بھلک لئی محفوظ کر کے سانجھ لیا جاوے۔

حوالے

- 1- کلیم شہزاد، لوک رنگ، لاہور: عمیر پبلشرز، 1995ء، ص 24
- 2- واصف لطیف، اگوائی، لاہور: مقصود پبلشرز، 2014ء، ص 17
- 3- راجا رسالو (مترجم)، لوریاں، اسلام آباد: لوک ورثے کا قومی ادارہ، سن 38
- 4- کنول مشتاق (مرتب)، بولیاں، لاہور: پنجابی پبلشرز، 1976ء، ص 50
- 5- واصف لطیف، اگوائی، ص 108

- 6 وارث شاہ، ہیر، عبدالعزیز پیر سٹریٹ لاء (مرتب)، لاہور: پنجابی ادبی اکیڈمی، 1964ء، ص 4
- 7 کلیم شہزاد، لوک رنگ، ص 80
- 8 کنول مشتاق (مرتب)، بولیاں، ص 25
- 9 کنول مشتاق (مرتب)، بولیاں، ص 13
- 10 تنویر بخاری، لوک گیت، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1980ء، ص 47
- 11 کنول مشتاق (مرتب)، بولیاں، ص 15
- 12 کنول مشتاق (مرتب)، بولیاں، ص 84
- 13 واصف لطیف، اگوائی، ص 42
- 14 واصف لطیف، اگوائی، ص 36
- 15 شارب، پروفیسر، کتیں بندے، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1984ء، ص 248
- 16 ارشد میر، گھوڑیاں، شادی بیاہ کے گیت، اسلام آباد: لوک ورثہ اشاعت گھر، 1986ء، بیک ٹائٹل صفحہ
- 17 ارشد میر، گھوڑیاں، شادی بیاہ کے گیت، ص 90
- 18 ارشد میر، گھوڑیاں، شادی بیاہ کے گیت، ص 91
- 19 واصف لطیف، اگوائی، ص 65
- 20 سیف الرحمن ڈار، ڈاکٹر، رکھتاں ہرے بھرے، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1985ء، ص 115